

2.4. Justified Restrictions on the Right to Register Religious Communities In the case of *the Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia* the Court stated that Article 9 must be interpreted in the light of Article 11 of the Convention, which safeguards associative life against unjustified State interference.

Seen in that perspective, the right of believers to freedom of religion, which includes the right to manifest one's religion in community with others, encompasses the expectation that believers will be allowed to associate freely, without arbitrary State intervention.²²⁵

The European Convention on Human Rights allows restrictions on the manifestation of freedom of religion or belief. However, the limitations have to be prescribed by law, they have to be necessary in a democratic society in the interest of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the rights and freedoms of others. In the *Scientology* case the Court stated that:

[T]he restriction on the rights to freedom of religion and assembly, as contained in Articles 9 and 11 of the Convention, is exhaustive. The exceptions to the rule of freedom of association are to be construed strictly and only convincing and compelling reasons can justify restrictions on that freedom. In determining whether a necessity within the meaning of paragraph 2 of these Convention provisions exists, the States have only a limited margin of appreciation, which goes hand in hand with rigorous European supervision embracing both the law and the decisions applying it, including those given by independent courts.²²⁶

To conclude, in practical terms it means that only justified restrictions are allowed when it comes to the registration of religious communities. Religious freedom often confronts ignorance and intolerance. It is important to give real thought to the underpinning reasons for obstructing registration of religious communities, and not to lose sight of the idea of equal worth and dignity of all human beings.

Йоланта АМБРОСЕВИЧ-ЯКОБС (ПОЛЬЩА)

РЕКОМЕНДАЦІЇ ОБСЄ У СФЕРІ ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЇ (ТОЛЕДСЬКІ ПРИНЦИПИ)

Свою презентацію документу «Принципи Толедо, навчання релігії та віруванням в публічних школах» я розпочну із рефлексії щодо парадоксу різноманітності. Це - певний виклик для кожного з тих, хто живе в сучасному світі і вирішує питання, як справитись з різноманітністю та з політичною волею з метою створення вірних та єдиних громадян з мінімальними стандартами в національній освітній програмі, яка відповідає загальним вимогам навчання. З іншого боку, у нас є відповідні очікування, багатий соціально-культурний фон, що також потрібно взяти до уваги. Тут ми маємо три точки зору: підхід рівних можливостей, соціальна справедливість, імператив прав людини. Це - перспектива ОБСЄ, яку я репрезентую на цій конференції. Важливо визнати, що освіті потрібна політична підтримка. Досить часто політики перекладають сферу освіти на самих педагогів, на вчителів. Тому я буду декларувати директиви, як допомогти працівникам освіти та тим, хто складає освітню політику. Запропоную перспективи прав людини відповідно до навчання їх релігіям та віруванням в публічних школах.

²²⁵ ECtHR, App. No. 72881/01, Decision of 5 October 2006, para. 58.

²²⁶ *Case of Church of Scientology Moscow v. Russia*, App. No. 18147/02, Decision of 5 April 2007, para. 86; See also *Case of Svyato-Mykhaylivska Parafiya v. Ukraine*, App. No. 77703/01, 14.06.2007, para. 114; the same reasoning has been put forward also in an earlier case law. See *Wingrove v. the United Kingdom*, judgment of 25.11.1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-V, p. 1956, para. 53.

Спочатку я представлю організацію, яка є найбільшою організацією з безпеки в світі та концентрує увагу на ранньому попередженні та відверненні конфліктів. Вона складається з 56 країн Європи, Центральної Азії, Північної Америки. Часто її називають «Товариством цінностей». Там працюють багато організацій в 18 галузях спеціалізації з питань свободи слова, совісті, релігії. Права ці виділені в документі ОБСЄ в 1975 році в заключному акті Хельсінкі.

Яка ж природа ОБСЄ? Що є унікальним для ОБСЄ серед інших міжурядових організацій? ОБСЄ залучає інші неурядові організації як партнерів у своїй роботі з державами по відношенню до практик та утвердження обов'язків, зокрема, проведення конференцій, найбільші з яких відбувається щороку восени у Варшаві. Процес ОБСЄ є політичним процесом. Він не створює норми, які зобов'язують законодавців або постають як загальнообов'язкові принципи. Але через них ОБСЄ реагує дуже швидко на потреби. Ця організація ґрунтується на консенсусі, тому що коли досягнутий консенсус, то рішення вступають в силу невідкладно. В порівнянні з ООН, Радою Європи та ЄС, ОБСЄ може реагувати досить швидко, тому що сфера попередження конфліктів є дуже важливою. Основна організація ОБСЄ – ОДІР (Офіс демократичних інституцій та прав людини). Вона допомагає державам розвивати принципи демократії, поваги прав людини та фундаментальних свобод, допомагає захищати та створювати демократичні організації. Вона також є прагматичною організацією в боротьбі з ксенофобією, расизмом та нетерпимістю серед мусульман, попередження та сприяння встановленню взаємоповаги. ОДІР створив групу респектів стосовно свободи віросповідань. Вона створена більше 10 років тому з метою, щоб спрямовувати, давати консультаційні послуги, експертні оцінки країнам-учасникам, за їх поханням. Кожна держава-учасник визначає своїх двох делегатів - членів ради. На даний момент в Раді існує 60 делегатів. В Раді створена рада з питань свободи релігії у складі 15 експертів, Деякі з них присутні тут, зокрема Коул Дьюрем. Серед форм її діяльності, зокрема, є розгляд законопроектів з питань свободи совісті країн учасників. Рада також сприяє розвитку діалогу серед релігійних спільнот, сприяє полегшенню діалогу між ними, розробляє проекти стосовно освіти, які сприяють створенню терпимості, забезпечує коментарі та аналіз з ряду інших важливих питань, наприклад, релігійних символів, та розробляє спрямовуючі принципи Толедо, які я буду тут репрезентувати. Всі матеріали ОБСЄ безкоштовні на її веб-сайті.

Я б хотіла звернути увагу на три концепції, коли ми говоримо про релігію та освіту. Ми можемо проводити освітню програму з *релігії*, коли єдина релігійна традиція вивчається з середини і релігія є об'єктом віри. Ми можемо навчати *про релігію* крізь призму історично-описового підходу, який загальновідомий з релігійного навчання у вищих освітніх закладах. Також ми можемо навчати *із релігії*, що дає можливість розвивати власні погляди, сфокусувати увагу на досвід дітей, на їх власні унікальні світоглядні поглядах. Тому цей підхід має такі центри, які забезпечують здійснення основних цілей освіти по відношенню до віросповідань. До них належать зокрема: 1) сприяти розвитку поваги до моральних цінностей та допомагати дітям у формуванні їх духовного світу; 2) розвивати міжособистісну компетенцію студентів не лише в діалозі між педагогами та студентами, а й між самими студентами.

Керуючі принципи Толедо не є навчальним планом. Цей підхід не є загальнообов'язковим. Це є такі директиви, які можуть бути використані в розробці навчальних планів. Вони відображають підхід поваги до прав людини і піклування про забезпечення цих прав. Толедські принципи стосуються розвитку освітніх програм, які відображають культурний плюралізм, розробляють навчальні плани на основі зняття тих відмінностей, яка наявні між державними, освітніми та релігійними владами. Наприклад, в Англії та Німеччині вже існують такого роду освітні програми. Дуже важливо розвивати мультирелігійну освіту, якої не вистачає в багатьох країнах Європи. Дуже важливо, щоб навчальні посібники, які використовуються в школах, були узгодженими з релігійними спільнотами з тим, щоб символічно кожний серед інших міг впізнати себе в посібнику,

який запропонований в рамках навчального процесу. Важливим елементом є надання ресурсів вчителям. Вся структура освіти повинна бути спрямована на введення принципів, про які ми говорили. Тобто, нам необхідно звертати увагу на весь процес освіти і, звичайно, на навчання вчителів, на курси підвищення кваліфікації. Потрібно забезпечувати і пропагувати кращі практики передового досвіду. В цій ситуації ми пропонуємо гарний приклад для людей, які викладають. Приклад того, яким чином викладаються релігійні вчення в інших країнах, в Боснії та Герцеговині, в Канаді. Важливо, щоб діти дізнавались про різні релігійні традиції, а також про власну релігійну традицію, оскільки багато проблем виникають не лише із-за нерозуміння релігії інших, а також з причини нерозуміння навіть власної релігійної традиції, що трапляється ще досить часто. Толедські принципи представляють те, як можна перемогти консервативне, етноцентричне і догматичне навчання релігії, яке, на жаль, на сьогодні все ще існує в різноманітних країнах, в ситуаціях, коли основні моральні цінності окремої релігії розглядаються як виняткові і при цьому не звертається увага на міжрелігійні відносини з точки зору етичного, теологічного або практичного смислу.

Нам необхідно представити принципи, які можуть допомогти країнам-учасникам в розвитку освітніх програм з тим, щоб можна було покращити освітні програми в тій ситуації, якщо певній країні це потрібно. Два основні ключові принципи: існує позитивна цінність в навчанні релігії та віруванням, яка підкреслює повагу до прав кожного на свободу совісті та віросповідання; по-друге, навчання релігії може знизити кількість непорозумінь та стереотипів в сфері релігії та вірувань, тому що часто вчителі виявляються безпорадними, говорячи що в них немає інструментів, матеріалів, вони не знають, яким чином можна справитись з упередженнями та конфліктами, джерелом яких є непорозуміння у сфері релігії.

Толедські принципи є конкретною стратегією того, яким чином можна знизити або ліквідувати релігійні упередження. Вони не є загальнообов'язковими для виконання, але існують для того, щоб замінити певні існуючі недосконалі системи. Насправді вони потрібні для досягнення балансу та нейтрального підходу, вони спрямовані на право дотримуватись релігійних переконань, а також спрямовані на те щоб впроваджувати повагу до вірувань інших. Підхід Толедських принципів передбачає надання слова тим, хто випадає з нашої релігійної системи. Досить важливо залишатись чутливими до існуючої ситуації, оцінювати її. Звичайно, ми пропонуємо допомогу країнам-учасникам, приділяючи увагу основним сферам освітнього процесу, пропонуючи програми освіти викладачів та передові практики.

Що ж стосується передових практик, то я б хотіла розповісти про ініціативу щодо культури релігії, яка застосовується в Боснії та Герцеговині. Відтак Толедські принципи не лише наводять приклади, які впроваджуються в таких розвинених країнах як Канада, а й пропонують приклади із країн, які переживають постконфліктний період або все ще знаходяться в конфліктній ситуації для того, щоб продемонструвати, що можна починати роботу в цій сфері на різному етапі.

Культура релігії – це предмет, який розроблений в Боснії та Герцеговині для того, щоб навчати школярів в сфері чотирьох основних релігій, які існують в цих країнах. Вони не викладаються з точки зору релігійної доктрини, як зазвичай це відбувається на традиційних уроках релігії, спрямованих на студентів певного віросповідання. Навпаки, завдання цього курсу полягає в запрошенні всіх студентів вивчати всі чотири релігії крізь призму історії культури та суспільства. Цей підхід включає до себе абсолютно всіх, сприяє розвитку впевненості та впровадженню толерантності та міжконфесійному взаємопорозумінню, допомагаючи також бути відкритими як студентам, так і викладачам. Курс «Культура релігії» спрямований на те, щоб знизити непорозуміння, пов'язані з нехваткою знань та вмінь багатьох викладачів. Він по-різному впроваджується в різних частинах країни, але цей курс може слугувати важливою частиною навчальної програми для всіх студентів.

Базовий підхід, базова стратегія експертів, які склали Толедські принципи, полягають в тому, що навчання в сфері релігій та вірування є цінним не лише для студентів, які дотримуються певної релігії, а й для студентів, які не дотримуються взагалі релігійних переконань.

*Матеріал до друку українською мовою
підготував Д.Базик*

EXECUTIVE SUMMARY

Background. In line with the OSCE's conflict prevention role and its commitment to fostering a culture of mutual respect and understanding, the Advisory Council of the- ODIHR Panel of Experts on Freedom of Religion or Belief¹¹, together with other experts and scholars, met in Toledo, Spain, in March 2007 to discuss approaches to teaching about religions and beliefs in public schools in the 56-state OSCE region. The experts came from a wide range of backgrounds and included leading scholars, policy makers, educators, lawyers, and representatives of inter-governmental and non-governmental organizations. The Toledo meeting launched an intensive process, involving subsequent meetings in Bucharest and Vienna, and extensive collaboration among members of the Advisory Council, the larger Panel, and other experts, resulting in the formulation of the *Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs in Public Schools*.

Aim and Purpose. The Toledo Guiding Principles have been prepared in order to contribute to an improved understanding of the world's increasing religious diversity and the growing presence of religion in the public sphere. Their rationale is based on two core principles: first, that there is positive value in teaching that emphasizes respect *for everyone's* right to freedom of religion and belief, and second, that teaching *about* religions and beliefs can reduce harmful misunderstandings and stereotypes. The primary purpose of the Toledo Guiding Principles is to assist OSCE participating States whenever they choose to promote the study and knowledge about religions and beliefs in schools, particularly as a tool to enhance religious freedom. The Principles focus solely on the educational approach that seeks to provide teaching *about* different religions and beliefs as distinguished from instruction in a specific religion or belief. They also aim to offer criteria that should be considered when and wherever teaching about religions and beliefs takes place.

Summary. The Toledo Guiding Principles on Teaching about Religions and Beliefs are divided into five chapters:

Chapter I provides an introduction to the rationale, aim and scope of the Toledo Guiding Principles as well as a summary of initiatives undertaken by other inter-governmental organizations related to teaching about religions and beliefs. The chapter highlights the high importance the OSCE attaches to the promotion of freedom of religion or belief and the availability of different forms of institutional support the OSCE has at its disposal including the High Commissioner on Human Rights and the ODIHR's Advisory Council of Experts on Freedom of Religion or Belief. The chapter also identifies the particular contribution of the ODIHR and its Advisory Council in examining teaching about religions and beliefs through the lens of religious freedom and a human rights perspective that relies on OSCE commitments and international human rights standards.

Chapter I also defines the scope of the Principles. Issues concerning religion in education are legion, and the Advisory Council is convinced that its contribution will be most effective if carefully focused on teaching *about* religions and beliefs, without attempting to address the full range of issues involving religion, belief and education in OSCE countries.

Chapter II provides an overview of the human rights framework and legal issues to consider when training teachers and developing or implementing curricula for teaching about

religions and beliefs in order to ensure that the freedom of thought, conscience and religion of all those touched by the process are properly respected. In this regard, the rights of parent, child, and teacher, as well as the more general interests of minority and religious communities and of society as a whole are examined.

Chapter III outlines approaches and concepts for the preparation of curricula for teaching about religions and beliefs. The chapter discusses the need for curricula to respect several principles: to adhere to recognized professional standards; to be inclusive and to pay particular attention to key historical and contemporary developments pertaining to religion and belief issues; to be sensitive to different interpretations of reality and the principle of multi-perspectivity; and to be responsive to different local manifestations of religious and secular plurality found in schools and the communities they serve. Different types of curriculum and approaches to teaching about religions and beliefs are also presented (including subject-specific, integrated, and cross-curricular) as well as different pedagogical approaches (teacher-centred and student-centred). A summary of learning **outcomes** associated with teaching about religions and beliefs is included as well as structures and processes for the elaboration of curricula

Chapter IV looks at the important role of teacher education and underlines the importance of such education to teaching about religions and beliefs because of the high demands such a curriculum places on a teacher's knowledge, attitudes and competences. Specific aspects of teacher training, including pre-service and **in-service** teacher education are discussed and a summary of skills and knowledge required for teaching about religions or beliefs is presented. The importance of assessment and evaluation of teacher presentation is also noted.

Chapter V looks at the practical application of the general human rights framework to teaching about religions and beliefs and focuses on a number of key legal issues that may arise in the process of implementing programmes for teaching about religions and beliefs once they have been developed. Issues discussed include: formulating inclusive implementation policies; granting reasonable adaptations for conscientious claims; state neutrality and opt-out rights; and addressing actual and potential problems linked to religions and beliefs.

Conclusions and Recommendations. Teaching about religions and beliefs may be adapted to take into account the needs of different national and local school systems and traditions. The Toledo Guiding Principles are based on the following overall conclusions that are supported by a growing consensus among lawyers and educators and which should be taken into consideration by all OSCE participating States when devising schemes for teaching about religions and beliefs:

Conclusions

1. Knowledge about religions and beliefs can reinforce appreciation of the importance of respect for everyone's right to freedom of religion or belief, foster democratic citizenship, promote understanding of societal diversity and, at the same time, enhance social cohesion.

2. Knowledge about religions and beliefs has the valuable potential of reducing conflicts that are based on lack of understanding for others' beliefs and of encouraging respect for their rights.

3. Knowledge about religions and beliefs is an essential part of a quality education. It is required to understand much of history literature, and art, and can be helpful in broadening one's cultural horizons and in deepening one's insight into the complexities of past and present.

4. Teaching about religions and beliefs is most effective when combined with efforts to instill respect for the rights of others, even when there is disagreement about religions or beliefs. The right to freedom of religion or belief is a universal right and carries with it an obligation to protect the rights of others, including respect for the dignity of all human beings.

5. An individual's personal religious (or non-religious) beliefs do not provide sufficient reason to exclude that person from teaching about religions and beliefs. The most important considerations in this regard relate to professional expertise, as well as to basic attitudes towards or commitment to human rights in general and freedom of religion or belief in particular,

6. Reasonable adaptations of policies in response to distinctive religious needs may be required to avoid violation of rights to freedom of religion or belief. Even when not strictly required as a matter of law, such adaptations and flexibility contribute to the building of a climate of tolerance and mutual respect.

7. Where compulsory courses involving teaching about religions and beliefs are sufficiently neutral and objective, requiring participation in such courses as such does not violate the freedom of religion and belief (although states are free to allow partial or total opt-outs in these settings).

Recommendations. It is recommended that the OSCE participating States:

1. Disseminate the Toledo Guiding Principles among teachers, school administrative staff, students associations, parents organizations, education policy makers, and all parties that could be interested in teaching about religions and beliefs, and draw upon these Principles when such teaching is developed or implemented.
 2. Apply, when developing and implementing these programmes, the relevant standards and recommendations of international organizations, including OSCE commitments as well as the Council of Europe Parliamentary Assembly's recommendations 1202 (1993) on religious tolerance in a democratic society, 1396 (1999) on religion and democracy, and 1720 (2005) on education and religion.
 3. Evaluate existing curricula being used in public schools that touch upon teaching about religions and beliefs with a view to determining whether they promote respect for freedom-of-religion rights and whether they are impartial, balanced, inclusive, age appropriate, free of bias and meet professional standards.
 4. Assess the process that leads to the development of curricula on teaching about religions and beliefs to make sure that this process is sensitive to the needs of various religious and belief communities and that all relevant stakeholders have an opportunity to have their voices heard.
 5. Examine to what extent existing teacher-training institutions are capable of providing the necessary professional training for teaching about religions and beliefs in a way that promotes respect for human rights and, in particular, for freedom of religion or belief.
 6. Determine the extent to which teacher-training institutions provide sufficient knowledge of human rights issues, an understanding of the diversity of religious and non-religious views in society, a firm grasp of various teaching methodologies (with particular attention to those founded on an intercultural approach) and significant insight into ways that one can teach about religions and beliefs in a respectful, impartial and professional way.
 7. Facilitate the organization of processes that provide input to authors, editors and publishers who publish textbooks on teaching about religions and beliefs so that they can be optimally respectful of the Toledo Guiding Principles.
- B. Take advantage of the expertise of the OSCE/ODIHR Advisory Council on Freedom of Religion and Belief when they develop or implement curricula to teach about religions and beliefs or when they establish or assess teacher-training institutions and programmes. Based on the final conclusions and recommendations, the following key guiding principles have been identified and are proposed to the attention of the OSCE participating States for promoting the teaching of religions and beliefs in their schools.

Key Guiding Principles. Whenever teaching about religions and beliefs in public schools is provided in OSCE participating States, the following guiding principles should be considered:

1. Teaching about religions and beliefs must be provided in ways that are fair, accurate and based on sound scholarship. Students should learn about religions and beliefs in an environment respectful of human rights, fundamental freedoms and civic values.
2. Those who teach about religions and beliefs should have a commitment to religious freedom that contributes to a school environment and practices that foster protection of the rights of others in a spirit of mutual respect and understanding among members of the school community.
3. Teaching about religions and beliefs is a major responsibility of schools, but the manner in which this teaching takes place should **not** undermine or ignore the role of families and religious or belief organizations in transmitting values to successive generations.
4. Efforts should be made to establish advisory bodies at different levels that take an inclusive approach to involving different stakeholders in the preparation and implementation of curricula and in the training of teachers.
5. Where a compulsory programme involving teaching about religions and beliefs is not sufficiently objective, efforts should be made to revise it to make it more balanced and impartial, but where this is not possible, or can not be accomplished immediately, recognizing opt-out rights may be a satisfactory solution for parents and pupils, provided that the opt-out arrangements are structured in a sensitive and non-discriminatory way.
6. Those who teach about religions and beliefs should be adequately educated to do so. Such teachers need to have the knowledge, attitude and skills to teach about religions and beliefs in a fair and balanced way. Teachers need not only subject-matter competence but pedagogical skills so that they can interact with students and help students interact with each other in sensitive and respectful ways.
7. Preparation of curricula, textbooks and educational materials for teaching about religions and beliefs should take into account religious and non-religious views in a way that is inclusive, fair, and respectful. Care should be taken to avoid inaccurate or prejudicial material, particularly when this reinforces negative stereotypes.
8. Curricula should be developed in accordance with recognized professional standards in order to ensure a balanced approach to study about religions and beliefs. Development and implementation of curricula should also include open and fair procedures that give all interested parties appropriate opportunities to offer comments and advice.
9. Quality curricula in the area of teaching about religions and beliefs can only contribute effectively to the educational aims of the Toledo Guiding Principles if teachers are professionally trained to use the curricula and receive ongoing training to further develop their knowledge and competences regarding this subject matter. Any basic teacher preparation should be framed and developed according to democratic and human rights principles and include insight into cultural and religious diversity in society.
10. Curricula focusing on teaching about religions and beliefs should give attention to key historical and contemporary developments pertaining to religion and belief, and reflect global and local issues. They should be sensitive to different local manifestations of religious and secular plurality found in schools and the communities they serve. Such sensitivities will help address the concerns of students, parents and other stakeholders in education.